

A transzkulturalizmus és bilingvizmus szintjei a szlovákiai magyar irodalomban

Absztrakt. A transzkulturalizmus jelensége az irodalmiság különböző terein, szintjein, rétegein képes aktivizálódni, működésbe lépni, jelentéseket generálni. Az előadás a szlovákiai magyar irodalom egyes szerzőin és szövegein keresztül tárgyalja a transzkulturalizmus eltérő szintjeit, a transzkulturális szerzői identitás, a szövegek transzkulturális jelentéstermelő gépezete, a társadalmi kontextus transzkulturális gyakorlatai, valamint a recepció transzkulturális irányai és hiányai mentén. Az előadás célja az egyes transzkulturális jelenségek szétszálazása, a fogalmi-interpretációs rétegek felfejtése.

Bevezetés

A transzkulturalizmus fogalmának megjelenése és használata a nemzetközi és a magyar szakirodalomban is olyan új nézőpontok artikulálódását jelentette be, amelyek megváltozott keretek közé helyezték a kultúrák közti kapcsolatot, illetve – témánk szempontját figyelembe véve – az irodalmi jelenségek tárgyalását.¹ Míg a multikulturalizmus és interkulturalizmus homogén kultúrák egymás mellett élésének, illetve párbeszédének koncepciója felől alapozta meg saját elképzeléseit, addig a transzkulturalizmus a globalizáció és digitalizáció korában már kétségbe vonta bármelyik kultúra homogenitásának lehetőségét, vagy, ahogy Wolfgang Welsch írja, a 20. század végére olyan állapot jött létre, amely túlmutat a nemzeti kultúrák határain, s minden kultúra a keveredés, a permeáció, a hibriditás, valamint a hálózatosság felől értelmezhető.²

A továbbiakban egy olyan koncepció felvázolására teszek kísérletet, amely a transzkulturális jelenségek értelmezését egy kisebbégi vagy nemzetiségi irodalom, jelesül a szlovákiai magyar irodalom transzkulturális viszonyain

1 Wolfgang WELSCH, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today = Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Mike FEATHERSTONE – Scott LASH, London: Sage, 1999, 194–213.; Arianna DAGNINO, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility*, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2015; JABLONCZAY Tímea, *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*, Helikon, 2015/2., 137–156.; THOMKA Beáta, *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás*, Budapest: Kijarat, 2018.; NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA (szerk.), *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*. Nyitra, NyKFE, 2018.; NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA (szerk.), *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, Nyitra: NyKFE, 2018.

2 WELSCH, *I. m.*, 194–213.

keresztül demonstrálja. Tanulmányom egyrészt pusztán vázlat, másrészt azonban olyan formalizálható és továbbírható elemeket tartalmaz, amelyek általánosságban is lehetőséget adnak az irodalmiság transzkulturális viszonyainak feltérképezéséhez és tipizálásához. Természetesen ez a módszer sem kecsegtet az objektivitás valamiféle ábrándjával, sokkal inkább egy olyan modell alkalmazásához ad támpontokat, amely más transzkulturális irodalmak esetében tovább részletezhető, de az is elképzelhető, hogy az itt tárgyalt transzkulturális pozíciók és szintek nem léteznek, üres helyek, kiaknázatlan, zéró lehetőségek egy másik vagy más nyelvű irodalom körülményei között.

Értelmezési modellek a transzkulturalizmus előtt

Egy reflektálatlan nézőpontból minden kisebbségi vagy nemzetiségi irodalmat létezése ab ovo multikulturális / interkulturális / transzkulturális pozícióba helyezi. A szlovákiai magyar irodalom önreflexiója kezdettől fogva reagált saját nemzetiségi irodalmi tényére, és olyan koncepciókat hozott létre már a két világháború között, mint a híd szerep, a vox humana vagy a kisebbségi géniusz fogalma, amelyek a szlovák és magyar kultúra és irodalom közötti sávba helyezték (más nézőpontból sávra korlátozták) azt az irodalmat, amelyet neveztek/neveznek szlovenszkói irodalomnak, szlovákiai magyar irodalomnak, felvidéki irodalomnak stb.³

12

Egy ezzel teljesen eltérő nézőpont viszont az egységes magyar irodalom részeként kezelte a határon túli magyar irodalmakat, felhívva a figyelmet az azonos hagyományképletekre, illetve arra, hogy a magyarországi és a határon túli magyar irodalmak nyelve is közös. Ennek az álláspontnak a képviselői gyakran hivatkoznak arra a tényre például a szlovákiai magyar irodalom esetében, hogy a megjelent irodalmi alkotások többsége nem a szlovákiai magyar identitáskérdésekkel foglalkozik, nem tematizálja a szlovák-magyar együttélés jelenségeit, nem reflektál a sajátos kisebbségi létre stb.⁴

Ez a két, első nézőpontból összeegyeztethetetlennek tűnő álláspont a következő bevezető hipotéziseket, paradoxonokat és kérdéseket veti fel:

1. A szlovákiai magyar irodalom fogalma általában véve eleve multikulturális / interkulturális / transzkulturális viszonyt feltételez.

3 CSEHY Zoltán, „Nem jártunk a szavak közé, mert féltünk a szavaktól”. *Antológiaszerkesztési elvek és önláttatási stratégiák kisebbségi kontextusban I. (1920–1930) = Nova Posoniensia. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FF UK*, szerk. MISAD Katalin – CSEHY Zoltán, Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 2011, 127–166.; CSEHY Zoltán, „Kis életem körül szeges palánk”. *Antológiaszerkesztési elvek és önláttatási stratégiák kisebbségi kontextusban II. (1930–1937) = Nova Posoniensia II. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry*, szerk. MISAD Katalin – CSEHY Zoltán, Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 249–288.

4 NÉMETH Zoltán, *Az identitás és kánon problematikája a szlovákiai magyar irodalomban* = *UŐ, A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*, Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 2005, 24–34.

2. A szlovákiai magyar irodalomtörténészek egy csoportja⁵ ebből azt a következtetést vonta le, hogy: szlovákiai magyar irodalom = magyar irodalom + szlovák irodalom. Még pontosabban a halmazelmélet felől írható le ez az elképzelés, Venn-diagram segítségével, vagyis a szlovákiai magyar irodalom a magyar és a szlovák irodalom metszete, mindkét halmazba tartozó elemekből áll: $C = A \cap B$.

3. A szlovákiai magyar irodalomba tartozó szövegek olvasása azonban arról győzi meg olvasóját, hogy többségük nem a magyar-szlovák viszonyra, nem a szlovákiai magyar identitáskérdésekkel foglalkozik, nem használ szlovákizmusokat, nem épít intertextuális kapcsolatokat a szlovák irodalommal, nem a szlovákiai magyar köznyelven, hanem magyar irodalmi nyelven szólal meg stb.⁶

Ez a két, egymással összeegyeztethetetlennek tűnő álláspont tehát a következő kérdéseket veti fel:

1. Vajon egy nemzetiségi / kisebbségi irodalom eleve multikulturális / interkulturális / transzkulturális viszonyt feltételez?

2. Miért, illetve miként jöttek, jöhettek létre olyan, általános igénnyel fellépő kisebbségi irodalmi-elméletek, amelyek nem felelnek meg a befogadás során tapasztalt jelenségeknek?

3. Miért nem használja fel, építi bele a szlovákiai kontextust a szlovákiai magyar szerző a szövegeibe?

4. Hogyan lehet feloldani az előző három pont ellentmondásait?

5. A transzkulturalizmus és a transznacionális irodalomtudomány elmélete hogyan járulhat hozzá a fenti jelenségek tárgyalásához?

13

Egy transzkulturalizmus előtti elméleti bázis talaján állva olyan válasz adható a fenti kérdésekre, amely nem feloldja a problémákat, hanem egy új, másfajta dichotómiát mozgósít.⁷ Eszerint a szlovákiai magyar irodalom alkotásai kétféle stratégiát mozgósítanak:

1. Bizonyos szövegekben jelen van, sőt fontos jelentésképző poétikaként működik az interkulturális kommunikáció. Ezekben a szövegekben a szlovákiai, illetve a szlovákiai magyar valóság sajátosságai jelennek meg, némely szöveg szlovák nyelvű szavakat, kifejezéseket, mondatokat épít be, megint más szövegek a szlovákiai magyar nyelvhasználat elemeiből építkeznek, szlovákizmusokat használnak, néhány szöveg a szlovákiai magyar identitás kér-

5 ALABÁN Ferenc, *A valóság irodalmi motívumai (Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról I.) – Literárne motívy skutočnosti (Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku I.)*, Komárom – Komárno: Selye János Egyetem, Tanárképző Kar – Univerzita J. Selyeho, Pedagogická fakulta, 2017.

6 NÉMETH Zoltán, *Az identitás és kánon problematikája a szlovákiai magyar irodalomban*, 24–34.

7 NÉMETH Zoltán, *A kisebbségi irodalom provokációja = Kortárs magyar kisebbségi irodalmak. Posztkolonializmus, gender studies, littérature mineure. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcióelőadásai (Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.)*, szerk. BALÁZS Imre József, Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2013, 16–24.

déseit reprezentálja, továbbá a szlovák irodalommal folytatott párbeszéd és szlovák irodalmi hatás is érezhető. Olyan alkotások sorolhatók ide, mint Grendel Lajos *New Hont-trilógiája – Tömegsír* (1999); *Nálunk, New Hontban* (2001); *Mátyás király New Hontban* (2005), Hunčík Péter *Határeset* (2008), Norbert György *Klára* (2004) című regénye, továbbá Tózsér Árpád *Szülőföldtől szülőföldig* és *A kódváltás pragmatikája* című versei.

2. Más szövegekben nincsenek jelen az előbb felsorolt jelenségek, sem az utalás, sem a poétika szintjén. Az ide tartozó szlovákiai magyar irodalmi alkotások a magyar, ill. világirodalom szövegüniverzumával állnak párbeszédben, és csupán a szerzői név ismerete igazít el abban a tekintetben, hogy a szerző szlovákiai magyar. Az ide sorolható alkotások: Gazdag József *Kilátás az ezüstoffenyőkre* (2004) című elbeszéléskötete, Csehy Zoltán *Hecatelegium* (2006), Hiznyai Zoltán *Bárka és Ladik* (2001), Mizser Attila *Szakmai gyakorlat külföldön* (2003), Polgár Anikó *Régész nő körömcipőben* (2009), Vida Gergely *Horror klasszikusok* (2010) című verseskötetei, Tózsér Árpád *Parsifal, Iuvenalis I., Euphorbos monológja* című versei.

A transzkulturális viszonyok szintjei és kapcsolatai

Lucien Dällenbach a konstanzi teoretikusok (H. R. Jauss, W. Iser) elméleti munkáit értelmezve rajzolja meg azt az „általános topográfiát, amelyben ezeket a tanulmányokat olvasni kell, elég, ha azt tételezzük, hogy az irodalmi tény működése egymással kölcsönhatásban lévő négy fokozatban jön létre.”⁸ Az irodalomtudós később azt teszi hozzá ehhez a megállapításhoz, hogy „egy konzekvens befogadás-elméletnek eszményi esetben célul kellene kitzúznia valamennyi szóban forgó viszony illeszkedését, valamint mindazon problémák elemzését, amelyeket e viszonyok együttesen vagy külön-külön felvetnek”,⁹ és négy fokozatot nevez meg:

1. a produkció alanya és folyamata
2. a szöveg
3. a befogadás alanya és folyamata
4. történelmi kontextus, tudattalan

Dällenbach fokozatainak működtetése a transzkulturális viszonyok figyelembe vételével olyan lehetőségeket nyit meg az értelmező előtt, amelynek nyomán jóval összetettebben láthatunk rá a transzkulturalizmus szintjeire, a szerző, a szöveg és az olvasó pozícióira, s a kisebbségi irodalmak helyzete, működése is újszerű értelmezési keretben találja magát általa. A fentiekben felvetett ellentmondások, paradoxonok megoldásában, valamint az említett kérdések megválaszolásához is segítséget jelent, mert jóval reflektáltabb megközelítést ajánl, mint az eddigi álláspontok.

I. A szerző transzkulturális pozíciója

A szerző elve, illetőleg a szerzőre koncentráló irodalomelméleti irányzatok főként a 19. században domináltak. Kivált a pozitívizmus, valamint a szellem-

8 Lucien DÄLLENBACH, *A német kutatás időszerűsége*, ford. G. GAÁL Zsuzsanna Helikon, 1980/1–2., 130.

9 *Uo.*, 131.

történet olvasásajánlatainak középpontjában állt, de míg a pozitívizmus a szerzői életrajzra, a „pozitív” tények vég nélküli gyűjtésére koncentrált, addig a szellemtörténet a (zseniális) művészen megtestesülő „korszellemet” kereste.

A transzkulturális irodalmi értelmezés szempontjából rendkívül fontos szerep jut a szerzőcentrikus elképzeléseknek, hiszen általában a szerzői életrajz eseményei (országváltás, nyelvváltás, nomadizmus stb.) nyomán minősül, transformálódik át transzkulturális szerzővé egy-egy alkotó (Agota Kristoftól Melinda Nadj Abonjiig). Másrészt azonban a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak esetében további lehetőségek, meghatározások és pozíciók jöhetnek szóba:

1. Életrajzi szempontból eleve minden szlovákiai magyar szerző transzkulturális, hiszen eleve két nyelv, két kultúra határvidékén él, hiszen a szlovák-magyar kontaktusjelenségek a hétköznapi világától a nevelési intézményeken át egészen a nyelvi tájképig (vizuális nyelvhasználat) meghatározóak.
2. Szlovákiai viszonyok között a transzkulturális viszonyok más szintjét jelenti, ha egy szerző nem anyanyelvi magyar, hanem szlovák tanítási nyelvű iskolát végzett. A kulturáció eltérő foka azt is eredményezheti, hogy kétnyelvű szerzővé válik – mint például Macsovszky Péter – Peter Macsovszky.
3. A szlovák-magyar identitások mellett a zsidó, roma vagy más identitás, illetve annak felvállalása szintén a transzkulturalizmus más szintjét vonja maga után egy-egy szerző esetében – Szenes Piroska, Pálovics László, Talamon Alfonz.
4. A belső migráció terminusa használható azon szerzők esetében, akik a nemzetiségi, magyarok lakta területeket elhagyva döntően szlovák nyelvi dominanciájú környezetbe kerülnek, Szlovákián belül. Legjellemzőbb példái ennek a Pozsonyban élő szlovákiai magyar szerzők – Duba Gyula, Tőzsér Árpád, Farnbauer Gábor, Szalay Zoltán.
5. A Magyarországra kitelepülő vagy egy jelentős ideig Magyarországon élő szerzők – Tóth László, Varga Imre, Mizser Attila, Péntes Tímea, Plonicky Tamás. Az egyik legszélsőségesebb példája ennek az érsekújvári születésű, de gyermekkorát szlovákok lakta területen töltő, az irodalmi életbe budapesti íróként bekerülő Kálmán Gábor, akit – saját elmondása, önmeghatározása szerint – a szlovákiai magyar irodalom nem tekint sajátjának.
6. Migráns vagy kozmonómáid identitású szerzők, akik egy része évek óta külföldön él, más részük pedig ösztöndíjak, nemzetközi konferenciák rendszeres előadójaként részesül a globális mobilitás tapasztalatában. A szlovákiai születésű Czako József Németországban, Móroc Mária Ausztráliában, Macsovszky Péter Hollandiában, Brazíliában és Ausztráliában él/élt, Juhász R. József hónapokat töltött performerként Kínában, Indiában, Mexikóban, Csehy Zoltán irodalmi ösztöndíjasként és konferenciák előadójaként töltött hosszabb időt Olaszországban, Németországban, Svájcban, Száz Pál Szarajevóban, Párizsban és Prágában stb. A magyarul nem alkotó, rimaszombati születésű, magyar anyanyelvű Ilma Rakusa szintén ide sorolható.

A szerzői életrajzra koncentrálo irodalomfelfogások továbbélése felöl válaszolható meg az a kérdés, hogy miért jöttek létre olyan általános igénygel fellépő kisebbségi irodalmi-elméletek, amelyek nem felelnek meg a befogadás során tapasztalt jelenségeknek, hogy tehát a szlovákiai magyar irodalom szövegeinek

egy jelentős része nem a magyar-szlovák reáliák felől értelmezhető. A válasz akként hangzik, hogy azok az irodalomtörténészek, akik a szlovákiai magyar irodalmat a szlovák és a magyar irodalom halmazának közös metszeteként képzelték el, tulajdonképpen pozitivisták alapokon állva az ún. pozitív tények, a politikai és társadalmi adatok, illetve a szerzői életrajz felől közeledtek a szépirodalom felé, és innét nézve valóban minden szlovákiai magyar szerző, pontosabban a szlovákiai magyar irodalom egésze multikulturálisnak / interkulturálisnak / transzkulturálisnak tűnik. Arra azonban ez a felfogás nem ad releváns választ, hogy vajon a szöveg szintjén hogyan jelennek meg az említett relációk.

II. A szöveg transzkulturális pozíciója

A szöveget középpontba állító, általában nyelvcentrikus irodalomelméleti irányzatok a szerzőt kizárják az értelmezésből, sőt a szerzői pozíció kitörlésében, a „szerző halála”-t bejelentő megoldásokban érdekeltek. A főként a 20. századra jellemző, ide sorolható irányzatok – mint orosz formalizmus, a strukturalizmus és a dekonstrukció – általában retorikai műveletek érvényesítéséért fogták fel az irodalomértelmezést.

A szöveg transzkulturális jellegzetességei gyakran nem hozhatók maradtalanul összefüggésbe a szerzői életrajzokkal. A migráns tapasztalat nem szükségképpen jelenik meg a migráns szerző szövegeiben és fordítva: nem migráns szerző is feldolgozhat migráns történetet. Hasonló a helyzet a szlovákiai magyar irodalom esetében is: nem minden szlovákiai magyar szerző szövegeiben jelenik meg a szlovákiai magyar világ tapasztalata, illetve nem szlovákiai magyar szerző is dolgozhat szlovákiai magyar reáliákkal (lásd Bánki Éva *Esőváros* című regényét).

A transzkulturalitás lehetséges pozíciói a szlovákiai magyar szövegekben a következők:

1. A szöveg reflektál transzkulturális viszonyokra, sőt abból építkezve originális poétikaként használja – de nem a szlovák-magyar transzkulturalizmus épül be a szövegekbe. Polgár Anikó *Régész nő körömcipőben* című verseskötetében az ógörög mitológia kopírozódik egy mai szüléstörténet stációira, Csehy Zoltán *Hecatelegium* című kötete a latinitás poétikai lehetőségeiből építkezik, ahogy Tözsér Árpád több verse is (pl. *Euphorbos monológja*) a klasszikus irodalommal épít transzkulturális viszonyokat.
2. A reflektált transzkulturális viszonyok háttérét a szlovák-magyar együttélés, illetve a szlovákiai magyar tapasztalat és identitás jelentik. Grendel Lajos *Négy hét az élet* (2011), Hunčík Péter *Határeset* (2008), Norbert György Klára (2004) című regényei említhetők itt.
3. A bilingvizmus, illetve a szlovákiai magyar nyelvhasználat poétikaként való működtetése. Ennek lehetőségei:
 - a) Szlovák nyelvű szövegek beépítése az irodalmi műbe.
 - b) Szlovákiai magyar nyelvhasználatra jellemző kifejezésekkel dolgozó szövegek.
 E két jelenség gyakran szétválaszthatatlan, egymásból következő, lásd Norbert György Klára című regényét vagy Tözsér Árpád *A kódváltás pragmatikája* című versét.
4. A nyelvek vehiculumának legtagabb transzkulturális lehetőségeit használja poétikaként Juhász Rókkó *Cumi-cumi* (2016) című verseskötete, amelybe

a címlapon feltüntetett „szerző” tulajdonképpen egyetlen verset sem írt, „csak” szótárat állított össze olyan magyar szavakból, amelyek más nyelveken is értelmesek. Így egyszerre születtek magyar és hibrid nyelvű versek, illetve magyarul nem tudó szerzők is képessé váltak magyar nyelvű vers megírására, miközben a jelentés kisiklott a szerzői kompetenciából.

5. Az idegen nyelvi környezet hatása az alkotói praxisra, szövegre:
 - a) Az elhallgatás, a szöveg teljes hiánya, nullpozíciója – a transzkulturális helyzetbe került szerzőket szövegeik „nem követték” a migrációba. Ide tartoznak azok a szövegek, amelyek nem születtek meg külföldön. A szülőföldjüket elhagyó szlovákiai magyar szerzők elhallgatása az idegen nyelvi környezetben a nyelvvesztés és az írásvesztés transzkulturális tapasztalata felől is értelmezhető Czákó József és Mórocz Mária esetében is.
 - b) A magyar nyelvű írás felfüggesztése, nyelvváltás. Jellemző esete Farnbauer Gábor, aki pozsonyi íróként fokozatosan felhagyott a magyar nyelvű írással, majd áttért a szlovák nyelvre.
6. Nyelvváltás, bilingvizmus, többnyelvűség. A transzkulturalizmus lehetőségei a szöveg szintjén éppoly sokrétűek lehetnek, mint az életrajz szintjén: gondolhatunk a magyar anyanyelvű, több identitású (magyar, szlovén, svájci stb.), de németül író Ilma Rakusára, akit nem tart számon a szlovákiai magyar irodalomtörténet; a magyar anyanyelvű, szlovákul író és kanonizálódó, de egyetlen magyar verseskötetet (Őzgerinc, 2000) is jegyző Mila Haugovára, akiről szintén nem tud *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona*; a szintén többnyelvű Macsovszky Péterre, aki tizenkét szlovák nyelvű verseskötetével és kilenc prózakötetével a kortárs szlovák irodalom élvonalába tartozik, és ott jóval kanonikusabb pozíciót foglal el, mint öt magyar nyelvű verseskötetével a magyar vagy a szlovákiai magyar irodalomban; a magyar nyelvű kötetei után szlovák szövegeket publikál Farnbauer Gáborra.
7. Teljes nyelvváltás magyar felmenőkkel (is) rendelkező szerzők esetében. Olyan szerzők sorolhatók ide, akiket kizárólag a kortárs szlovák irodalom tart nyilván, bár magyar vagy vegyes házasságból származnak, mint Veronika Šikulová, Agda Bavi Pain (Jozef Gaál), Derek Rebro, Uršula Kovalyk. Némelyikük folyékonyan használja a magyar nyelvet, mások törve vagy egyáltalán nem.

A szöveg szintjén a szlovákiai magyar irodalom nem tekinthető általában véve transzkulturálisnak, hiszen jelentős mértékben olyan szövegek alkotják, amelyek a magyar irodalmi hagyományra támaszkodnak, és nem építenek ki transzkulturális kapcsolatokat a szlovák irodalommal. A szlovákiai magyar irodalom egésze nem redukálható a szlovákiai magyar identitás reprezentációjára, nem redukálható egyetlen tematikára, a szlovák-magyar irodalmi és nyelvi relációk megjelenítésére. A szlovákiai magyar szerző szövege az irodalmiság legtágabb értelemben vett terepén helyezi el önmagát, éppúgy, mint bármely más – francia, német, angol, indiai, kínai stb. – szerző szövege, és afféle bricoleur nyelvi anyagként szabadon választ és épít hagyományt és poétikát a legkülönbözőbb műfajokból, írásmódokból, stíluselemekből, originális poétikaként. Ekként valóban transzkulturális, annak globális értelmében, és nem szűkíthető a szlovák-magyar relációk szolgálatára.

III. Az olvasó transzkulturális pozíciója

Az olvasó központi szerepét előtérbe helyező irodalomelméleti irányzatok felismerése onnét eredeztethető, hogy a szöveg önmagában véve, olvasó nélkül halott, illetve hogy minden szöveg csak olvasatokban létezik, nincs „eredeti” jelentése. A 20. századi hermeneutika és recepcióesztétika e felismerések mentén a szöveg történetiségének vizsgálatát éppúgy elengedhetetlennek tartja, mint a recepció irányvonalainak, változásainak, a kanonizáció és a marginalizáció egyes állomásainak követését.

Az olvasói pozíciók fel nem ismeréséből adódnak bizonyos paradoxonok a szlovákiai magyar irodalom szövegeinek olvasásakor is. Így például a szlovákiai magyar irodalmat a szlovák és magyar irodalom metszetében elképzelt irodalomtörténetek azon eljárására lehet utalni, amely a konkrét értelmezés során mégis csak a homogén magyar irodalmi hagyományok felől olvassa a szöveget. A multikulturális / interkulturális / transzkulturális olvasatok érvényesítése csak olyan elméleti bázis felől lehetséges, amellyel a szlovákiai magyar irodalomtudomány nem sok szövege rendelkezik.

A transzkulturalitás lehetséges szintjei a szlovákiai magyar recepcióban a következők:

1. A transzkulturalitás mint vakfolt a transzkulturális-kétnyelvű szerzők recepciójában, amikor is sem a kritikus, sem szövege nem tud arról, hogy kétnyelvű szerző művét tárgyalja, hanem automatikusan a homogén nemzeti paradigmán belülre helyezi mind a szerzőt, mind a tárgyalt szöveget.
2. Ezzel éppen ellentétes a transzkulturális olvasatok tudatos érvényesítése – például ahogy a „Labay Emília Viktória névvel Budapesten született, Mila Srnková néven Csehszlovákiában” első műveit író, „majd Mila Haugováként szlovák, magyar, angol és német nyelven alkotó költő”¹⁰, illetve a peredi nyelvváltozatot irodalmi nyelvvé avató Száz Pál műveinek példaszerű transzkulturális olvasatát nyújtja Petres Csizmadia Gabriella;¹¹ ahogyan N. Tóth Anikó Kálmán Gábor és Norbert György kötetei kapcsán használja sikeresen a transzkulturalitás lehetőségeit;¹² vagy amiként

10 PETRES CSIZMADIA Gabriella, „A kétnyelvűség komplikációi”. *Mila Haugová Zrkadlo dovnútra (Belső tükör) c. önéletrajzáról = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nyitra: NyKFE, 2018, 165.

11 PETRES CSIZMADIA Gabriella, „Hijábo beszill így vagy úgy a embër, akkor is csak a magájét mongya.” *Száz Pál Fűje sarjad mezőknek című műve nyelvhasználatáról = Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nyitra: NyKFE, 2018, 85–94.

12 N. TÓTH Anikó, *Tér határolta tudat. Marakész és Jasná Horka a mítosz és valóság határán*, Irodalmi Szemle, 2017/6., 33–44.; N. TÓTH Anikó, *Pluricentrikus nyelv és transzkulturális jelenségek Norbert György Klára című regényében = Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nyitra: NyKFE, 2018, 73–84.

Csehy Zoltán nagyívű tanulmányban Hunčík Péter, Bettés István és mások szövegeit olvassa hasonlóképpen.¹³

3. Annak a jelenségnek a reflektált vizsgálata, ahogyan a nyelváltó szerzők eltérő nyelvű szövegei egymást olvassák műveiken keresztül. Továbbá: ahogyan a bilingvis szerzők magyar szövegei a szlovák irodalom lenyomatát őrzik, illetve ahogy szlovák nyelvű szövegeik a magyar irodalmi hagyományra támaszkodnak. Mila Haugová például naplójában reflektál arra, hogy a magyar költészet hatására kezdett el verset írni, Macsovszky Péter szövegeinek pedig nagyon erős magyar rétege van, hogy sok egyéb mellett csak kivételes álnévhasználatát említsük, amelyre minden bizonnyal hatottak Weöres Sándor (Psyché), Esterházy Péter (Csokonai Lili), Hizsnyai Zoltán (Tsúszó Sándor), Parti Nagy Lajos (Sárbogárdi Jolán), Kovács András Ferenc (Jack Cole) névjátékai (Macsovszky egyébként szlovák verseket magyar álnéven is ír).
4. Annak a jelenségnek a vizsgálata és kritikája, amely a szlovákiai magyar irodalom egészébe belelátta a transzkulturális viszonyt, specifikus irodalomként, a szlovák és magyar irodalom közötti hídként homogenizálva a szlovákiai magyar irodalmat, amely eljárás lehetetlenné tette a nyelvi tényeken alapuló olvasatokat.

Mindez nem azt jelenti, hogy a transzkulturalizmust mint elméleti bázist olyan, homogén minőségként lehetne kezelni, amely egyszer és mindenkorra megoldja a szlovákiai magyar irodalom elméleti kérdéseit. Sokkal inkább azt kell tudatosítani, hogy a transzkulturalizmuson belül is sok, egymással ellentétes vélemény jelenik meg, másrészt pedig maga a transzkulturalizmus fogalma is történeti, vagyis értelmezési kísérleteink semmiféle objektív, lezárt értelemdáccal nem kecsegtetnek. Az olvasó pozíciója éppen a temporalitás logikájának tudatosítását vonja maga után, voltaképpen a történeti aspektus reflexióját jelenti, jelesül annak belátását, hogy a szlovákiai magyar irodalom fogalma és jelentése történetileg is változott, egyes történelmi korokban mást és mást jelentett, továbbá hogy a jelenben is egymással vitában álló, egészen ellentétes koncepciókat tett lehetővé. De ezzel rögtön meg is előlegeztük a szlovákiai magyar irodalom transzkulturalitásának következő szintjét.

IV. A kontextus transzkulturális pozíciója

A 20. század második felében jelentek meg azok az irodalomelméleti irányzatok, amelyek az irodalmi mű értelmezése során hangsúlyosan fókuszáltak kontextuális jelenségekre. Meggyőzően mutatták ki, hogy a szöveget sosem egy steril olvasó olvassa, hanem az olvasó mindig személyes, mindig történelmi kontextusok hozzák létre, az olvasó mindig konkrét identitással rendelkezik. A mű kontextusát tehát a konkrét kulturális, történelmi és identitáshelyzetekre vonatkozó kérdések adják, s az olvasó mindig jól körülhatárolható érdekek, kontextusok mentén olvassa a szöveget. Az olvasat tehát nagy mérték-

13 CSEHY Zoltán, *Arc, arcrongálás, maszkos játék (Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – vázlat)* = *Nova Posoniensia VI., A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry*, szerk. MISAD Katalin – CSEHY Zoltán, Pozsony, FiF UK – Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2016, 166–190.

ben függ attól, hogy az olvasó férfi-e vagy nő, meleg vagy heteroszexuális-e, középosztálybeli-e vagy sem, milyen a vallása, milyen a bőrszíne stb. Az eltérő identitáslehetőségek kontextualizálódása hívta elő a posztmodern feminista irodalomtudomány, az ökokritika, az újhistorizmus, az etikai kritika, a posztmodern kulturális antropológia, illetve a transznacionális irodalomtudomány teljesítményeit.

A transzkulturalitás lehetséges szintjei a szlovákiai magyar irodalom kontextusában a következők:

1. A szlovákiai magyar irodalom fogalmának történeti kontextusai, kezdve a két világháború közötti szlovenszkói magyar irodalom koncepcióin, folytatva a kommunista diktatúra éveinek hivatalos elvárásaiig, kitérve a szlovák irodalomtudomány szempontjaira, folytatva az 1989 utáni koncepciókkal. A diakrón és szinkrón vizsgálatok fontos részét képezik az egyes koncepciók explicit vagy látens vitái is.
2. A transznacionális irodalomtudományba elhelyezett szlovákiai magyar irodalom, a szlovákiai magyar irodalom szövegeinek újraolvasása a transznacionális irodalomtudomány, illetve a transzkulturalizmus fogalomkészlete, szótára és nézőpontrendszere által.
3. Az ún. egységes magyar irodalom kontextusának vizsgálata a szlovákiai magyar és magyarországi irodalomtörténeti művekben.
4. Az ún. határon túli magyar irodalmak kontextusa, az erdélyi (romániai), vajdasági (jugoszláviai), kárpátaljai, nyugati stb. magyar irodalmi koncepciók komparatív vizsgálata a szlovákiai magyar irodalom felől.
5. A kisebbségi narratívák, a nőiség, a meleg identitás, a másság, az idegenség stb. kérdéseinek vizsgálata a transzkulturalizmus kontextusában.
6. A név mint transzkulturális jelölő értelmezése. A szlovákiai magyar szerzők szlovák helyesírású neve mint vizuális effektus, mint rajz eleve a szövegbe írja az idegenség valamiféle alakzatát – lásd pl. Hunčík Péter, Gužák Klaudia, Mila Haugová nevét. Sajátos eset a kétféle névváltozat alkalmazása: Macsovszky Péter szlovák nyelvű szövegeit Peter Macsovszky, magyar nyelvű szövegeit Macsovszky Péter néven publikálja, miközben a vezetéknev magyar helyesírása a szlovák olvasóban kelti fel az idegenség érzetét.
7. Azoknak az irodalmi jelenségeknek és írásmódoknak a vizsgálata, amikor egy szlovákiai magyar szerző hasonló jelenségeket foglal szövegbe, mint egy világirodalmi, vagyis a transzkulturalitás, a migráció és a globalizáció mint szlovákiai magyar tapasztalat jelenik meg, lásd Fábrián Nóra: *A nagyváros meséi* (2002).
8. A szlovákiai magyar irodalom belső transzkulturális viszonyainak vizsgálata, amennyiben a szlovákiai magyar tapasztalat sem homogén: egészen más mentalitás és nyelvhasználat jellemzi például a Csallóköz, a Mátyusföld, Gömör, illetve a Bodrogköz szlovákiai magyarjait. Egy ilyen típusú értelmezésre kiváló alkalmat nyújthat például az ún. Ipolyság-regény vizsgálata, hiszen ez a határ menti kisváros, Hont vármegye egykori székhelye a szlovák és a szlovákiai magyar irodalom nem egy alkotásában kardinális szerepet játszik, például Ladislav Ballek Palánk-regényeiben (*A segéd. Könyv Palánkról*, 1977), *Akácok. Második könyv Palánkról* (1981), Grendel Lajos New Hont-trilógiájában, Hunčík Péter *Határeset* című regényében stb. A belső transzkulturális viszonyok magas színvonalú színre

vitele figyelhető meg Száz Pál *Fűje sarjad mezőknek* (2017) című phytolegendáriumában is.

A kontextus elvének következetes alkalmazása a szlovákiai magyar irodalom fogalmának jótékony „szétíródását” eredményezi, aminek eredményeképpen megsokszorozódnak potenciális jelentéslehetőségei, és olyan, nem várt, új dimenziókat nyerhet maga a fogalom, amelyre eddigi története során nem tett, nem tehetett szert. A legkülönbébb elméleti bázisok aktiválása, valamint a fogalom egyéni identitástörténetekbe való bevonása magának a transzkulturalizmusnak is egyik fontos stratégiája, hiszen a folyamatos mozgás, a dinamika, a transzgresszió, a határokon való áthatolás lehetőségeiből építkezik.

Befejezés

Különbéle elméleti keretek egymásra kopírozása, egymásban mozgatása, kapcsolódási pontjainak keresése azért is tűnik célszerű eljárásnak a kortárs irodalomtudomány számára, mert gyakran nem várt eredményeket hozhat létre, további kutatások inspirációjául szolgálva. A fenti vázlat minden pontját önálló tanulmányként lehetne kifejteni, olyan stratégia mentén, amely a szlovákiai magyar irodalmat a transzkulturalizmus szótára és értelmezésajánlatai mentén vizsgálja, és keres kapcsolatokat szerző, szöveg, olvasó és kontextus között. Egyrészt a kisebbségi irodalom kutatása profitálhatna ebből, másrészt maga is így válhatna kiindulópontjává olyan kutatásoknak, amelyekre szerzői, nyelvi, olvasói és kontextuális sajátosságai predestinálják.

Irodalom

- ALABÁN Ferenc, *A valóság irodalmi motívumai (Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról I.) – Literárne motívy skutočnosti (Štúdie o maďarskej literatúre na Slovensku I.)*, Komárom – Komárno: Selye János Egyetem, Tanárképző Kar – Univerzita J. Selyeho, Pedagogická fakulta, 2017.
- CSEHY Zoltán, „Nem jártunk a szavak közé, mert féltünk a szavaktól”. *Antológiaszerkesztési elvek és önláttatási stratégiák kisebbségi kontextusban I. (1920–1930) = Nova Posoniensia. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FF UK*, szerk. MISAD Katalin – CSEHY Zoltán, Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 2011, 127–166.
- CSEHY Zoltán, „Kis életem körül szeges palánk”. *Antológiaszerkesztési elvek és önláttatási stratégiák kisebbségi kontextusban II. (1930–1937) = Nova Posoniensia II. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry*, MISAD Katalin – CSEHY Zoltán, Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 249–288.
- CSEHY Zoltán, *Arc, arcrongálás, maszkos játék (Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – vázlat) = Nova Posoniensia VI., A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry*, szerk. MISAD Katalin – CSEHY Zoltán, Pozsony, FiF UK – Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2016, 166–190.
- DAGNINO, Arianna, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility*, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2015.
- DALLENBACH, Lucien, *A német kutatás időszerűsége*, ford. G. GAÁL Zsuzsanna Helikon, 1980/1–2., 129–131.
- 22 JABLONCZAY Tímea, *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*, Helikon, 2015/2., 137–156.
- NÉMETH Zoltán, *Az identitás és kánon problematikája a szlovákiai magyar irodalomban = Uő, A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*, Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 2005, 24–34.
- NÉMETH Zoltán, *A kisebbségi irodalom provokációja = Kortárs magyar kisebbségi irodalmak. Posztkolonializmus, gender studies, littérature mineure. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcielőadása (Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.)*, szerk. BALÁZS Imre József, Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2013, 16–24.
- NÉMETH Zoltán – ROGUSKA, Magdalena (szerk.), *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, Nyitra: NyKFE, 2018.
- NÉMETH – ROGUSKA, Magdalena (szerk.), *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, Nyitra: NyKFE, 2018.
- PETRES CSIZMADIA Gabriella, „A kétnyelvűség komplikációi”. *Mila Haugová Zrkadlo dovnútra (Belső tükör) c. önéletrajzról = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nyitra: NyKFE, 2018, 165–174.
- PETRES CSIZMADIA Gabriella, „Hijábo beszill így vagy úgy a embér, akkor is csak a magájét mongya.” *Száz Pál Fűje sarjad mezőknek című műve nyelvhasználatáról = Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nyitra: NyKFE, 2018, 85–94.
- THOMKA Beáta, *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás*, Budapest: Kijárat, 2018.

- N. TÓTH Anikó, *Tér határolta tudat. Marakéš és Jasná Horka a mítosz és valóság határán*, Irodalmi Szemle, 2017/6., 33–44.
- N. TÓTH Anikó, *Pluricentrikus nyelv és transzkulturális jelenségek Norbert György Klára című regényében = Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, szerk. NÉMETH Zoltán – Magdalena ROGUSKA, Nyitra: NyKFE, 2018, 73–84.
- WELSCH, Wolfgang, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today = Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Mike FEATHERSTONE – Scott LASH, London: Sage, 1999, 194–213.

Levels of Transculturalism and Bilingualism in Hungarian Literature in Slovakia

Abstract: The phenomenon of transculturalism is capable of activating and generating meanings on various spaces, levels and layers of literature. The study discusses different levels of transculturalism through some authors and texts in Slovakian Hungarian literature, along with transcultural authorial identity, transcultural meaning-making machinery of texts, transcultural practices of the social context, and transcultural directions and gaps in reception. The purpose of the paper is to classify some of transcultural phenomena and to unravel the conceptual and interpretative levels.

Keywords: transculturalism, bilingualism, Hungarian literature in Slovakia, reinterpretation

Németh Zoltán,
Varsói Egyetem, Magyar Tanszék,
Dobra 55, 00-312 Warszawa,
nemetx@gmail.com